

Oude prentbriefkaarten: de Sint-Pietersberg

I. Algemene inleiding

B.G. Graatsma

Koningsplein 9, Maastricht

Oude prentbriefkaarten, ook wel ansichtkaarten of ansichten genoemd, zijn niet alleen bijzonder fraaie — zelfs artistieke — relikten van het toerisme uit het begin van deze eeuw, zij bezitten bovenal een bijzondere historische waarde voor de topografie van stad en land rond 1900. De prentbriefkaart uit de beginjaren van deze eeuw voert ons terug naar landschappen die toen in veel gevallen sinds lange tijd geen (ingrijpende) wijzigingen hadden ondergaan. Bij het aanschouwen van deze curieuze tijdsdocumenten van allerlei bijzondere, merkwaardige dan wel karakteristieke plekken kunnen wij ons net als de toerist van drieënhalf eeuw geleden weer verbazen over hetgeen er toen was.

De periode waarin de prentbriefkaart, met een verscheidenheid aan technieken vervaardigd, het meest een eigen karakter toonde, lag ruwweg gezegd tussen 1895 en 1915. De na 1920 verschenen kaarten missen veelal de allure en bijzondere bekoring van de eerdere kaarten.

Een uniek tijdsdocument

De prentbriefkaart betekende niet alleen een geweldige democratisering — voor enkele centen kon men al in het bezit komen van natuurgetrouwe (fotografische) afbeeldingen — maar zij legde ook plekken en gebouwen vast voor het nageslacht, die nooit door

een kunstenaar waren vereeuwigd. In feite werd in het begin van deze eeuw voor het eerst op een dergelijk omvangrijke schaal het beeld van het landschap en de gebouwde omgeving vastgelegd. Ruim tachtig jaar later tonen ze ons een tijdsbeeld dat ons ondermeer doet beseffen wát en hoevéél er sindsdien is veranderd; dat ons eraan herinnert dat er veel verdwenen is, dat natuur en landschap rond 1900

vaak een heel andere aanblik boden dan tegenwoordig (o.a. GRAATSMAN, 1985; vgl. ook VANHECKE *et al.*, 1981). De waarde van een collectie prentbriefkaarten ligt dan ook in het feit dat ze in beeld (en geschrift) een legpuzzel vormt die, naarmate de collectie completer wordt, een steeds vollediger beeld geeft van een uniek stukje Limburg zoals dat er in het begin van onze eeuw uitgezien moet hebben (vgl. KOREMAN, 1978a en b). Daarnaast weerspiegelt een dergelijke verzameling de grote (toeristische) belangstelling waarin zo'n gebied zich destijds mocht verheugen.

Rond de eeuwwisseling was de Sint-Pietersberg vlakbij Maastricht evenals Valkenburg en omstreken, een belangrijke, veel bezochte toeristische bezienswaardigheid, getuige de grote variatie binnen de omvangrijke hoeveelheid tussen 1895 en 1920 verschenen en bewaard gebleven prentbriefkaarten. De meest uiteenlopende

plekken werden op vaak bijzonder fraaie wijze in beeld gebracht. Van verschillende delen bestaan hele series zoals de omgeving van de ruïne Lichtenberg en het voormalige "Châlet", maar ook van het schitterend gelegen, nog niet gerestaureerde fort St.-Pieter, van de in 1916 ingestorte grote ingang "De Tiendschuur" langs de huidige Mergelweg en van Slavan te met zijn "Casino" en park alsmede van het dorp St.-Pieter — tot 1920 nog een aparte gemeente — langs het inmiddels gedempte kanaal Maastricht-Luik. Voor de in Maastricht verblijvende toerist begon België eigenlijk pas achter "Caestert", getuige de vele in Nederland uitgebrachte (Nederlands-talige) kaarten van het voormalige kasteel Caestert bovenaan de steile Maasdalhelling en het aan de voet van diezelfde helling gelegen gehucht Petit-Lanaye welke beide gerekend werden tot "St.-Pieter bij Maastricht" danwel de "omstreken van Maastricht".

Beperken de huidige — in het algemeen vrij oninteressante — prentbriefkaarten zich vooral tot het resterende deel van het ondergrondse gangenstelsel op Nederlands grondgebied, in het begin van deze eeuw was naast die ondergrond ook en zelfs met name de bovengrond van de berg in

"ansichten" rijk vertegenwoordigd. In vergelijking met toen is de St.-Pietersberg heden ten dage in prentbriefkaarten helaas nog maar zeer mager en bovendien vrij eenzijdig vertegenwoordigd: een handvol "toeristenkaarten" toont slechts een enkel aspect van deze nog steeds als uniek grensoverschrijdend natuur- en cultuurhistorisch monument te boek staande berg. Van het zowel bovenals ondergronds bijzonder mooie en indrukwekkende landschap van Caestert zijn zelfs helemaal geen kaarten meer in de handel.

Opkomst en bloei van de "ansicht"

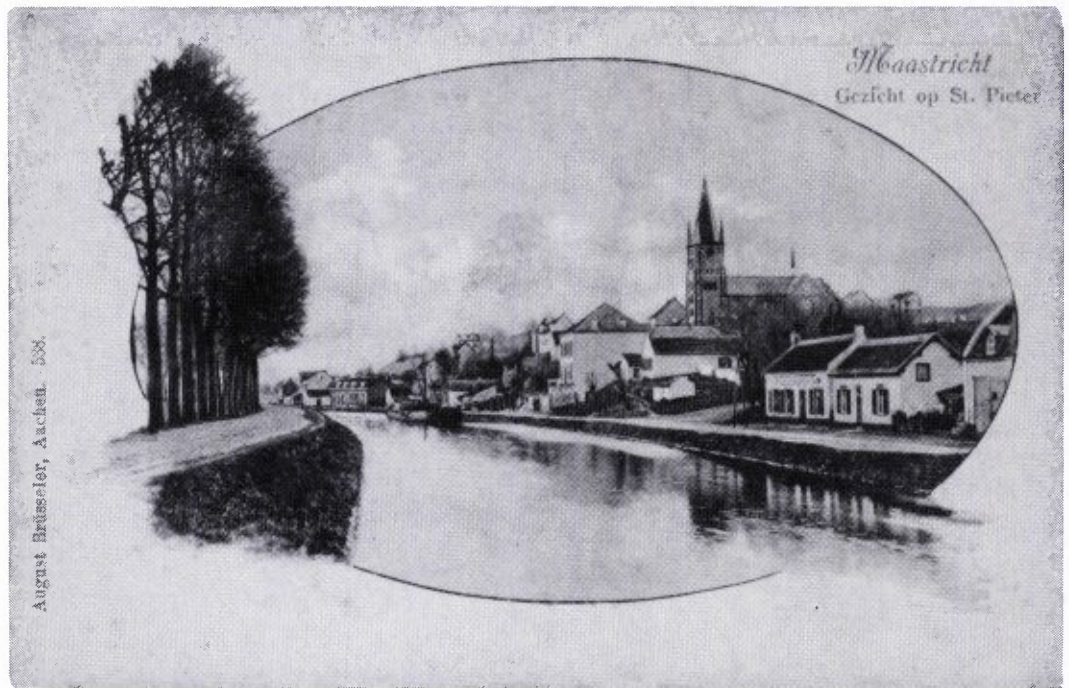
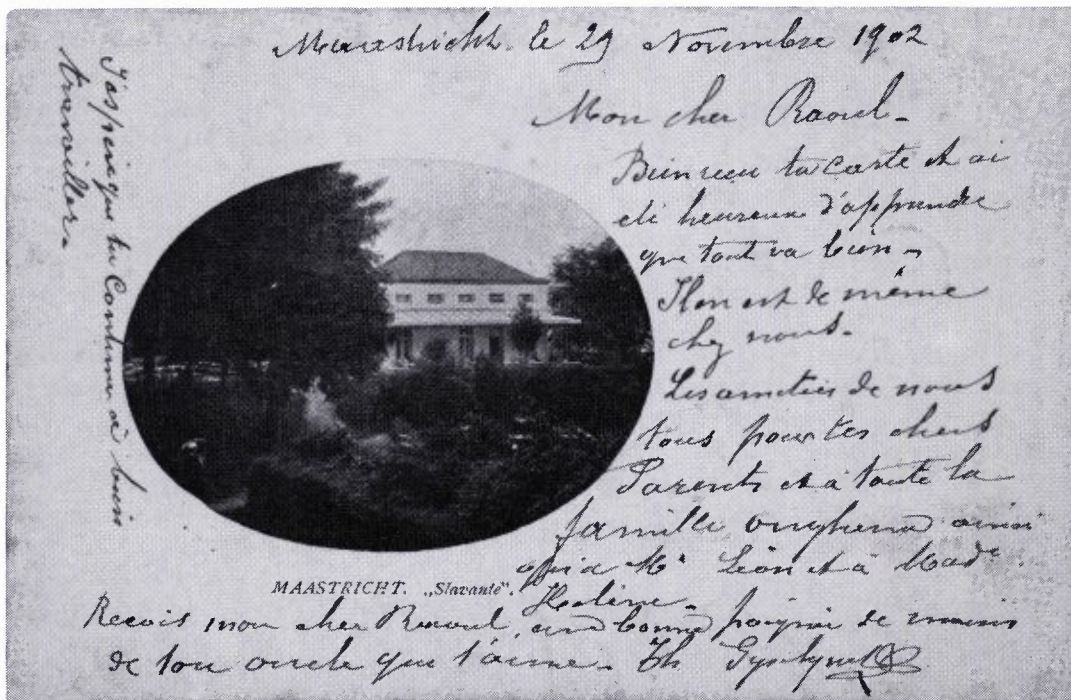
De prentbriefkaart of ansichtkaart is ruim een eeuw oud en is ontstaan uit de in 1869 in Oostenrijk ontwikkelde "Correspondenz-Karte" welke laatste in 1871 in Nederland onder de naam "briefkaart" werd geïntroduceerd. De voorkant was geheel en uitsluitend bestemd voor het adres en de postzegel terwijl men op de (blanco) achterkant zijn mededeling kon schrijven. In het jaar 1870 heeft de prentbriefkaart ("Ansichtskarte") in Duitsland zijn intrede gedaan, toen werd voor

het eerst de correspondentiezijde (de achterkant!) van de briefkaart van een afbeelding voorzien. Het feit dat vooral Duitse drukkers zich in de eerste jaren op het uitgeven van prentbriefkaarten hebben toegelegd, heeft ertoe geleid dat het Duitse woord "ansicht" ook bij ons helemaal ingeburgerd is geraakt (BALK, 1977).

De oudste Nederlandse prentbriefkaarten dateren uit de jaren negentig van de vorige eeuw. Het op het eerste gezicht enigszins naïef aandoende karakter van die eerste kaarten illustreert het beginstadium waarin de prentbriefkaart zich toen nog bevond. Die eind-19e eeuwse "ansichten" worden ondermeer gekenmerkt door een vaak (sterk) romantisch getinte correspondentiezijde waarvan slechts een deel door een (of meerdere) afbeeldingen in beslag genomen wordt; ernaast en eronder is naar verhouding tamelijk veel ruimte uitgespaard om te schrijven aangezien de andere zijde nog altijd voorbehouden was aan adres en postzegel (zie afbeeldingen).

In het begin van deze eeuw raakte de schrijfruimte echter steeds meer in het gedrang; de afbeelding besloeg nagenoeg — op een smalle randstrook na — de gehele correspondentiezijde. Dit leidde in 1905 tot het besluit ook correspondentie toe te staan op de linker-

zijde van de adreskant van de kaart, mits een duidelijke streep deze correspondentie van het adres op de rechterhelft scheidde. Men moet aan het jaartal 1905 evenwel niet een al te absolute waarde toekennen. Sommige oude afbeeldingen (foto's) bleven heel lang in omloop waarvan in de loop der jaren allerlei briefkaartvarianten verschenen, hetgeen toen — een tijd dat wegen en waterlopen, ste-

den en dorpen en zelfs complete landschappen nog niet zo koortsachtig snel veranderden als tegenwoordig — nog allemaal kon.

In de eerste jaren van deze eeuw beleefde de prentbriefkaart een bloeiperiode. Als een gevolg van de toegenomen mobiliteit van het publiek (trein, fiets) alsmede de ontwikkeling van de fotografie, nam het toerisme en daarmee de vraag naar "ansichten" sterk

toe; elke bezienswaardige plek werd zo op een voor iedereen herkenbare wijze vastgelegd in de vorm van een ansichtkaart die men naar vriend en familie kon zenden. Het uitwisselen van kaarten van al het bijzondere dat er in het land te zien viel en het op kaarten zetten van al het bijzondere, betekende in feite dat het landschap in haar geheel binnen het bereik van de "moderne" mens was gekomen:

het landschap gepubliceerd in termen van z'n bezienswaardigheden. Aldus was het toerisme ook en met name een uitwisseling van "Ansichten der Natur" geworden. De prentbriefkaart stelde de mens in staat om in het rijk van het zichtbare het bezienswaardige te onthouden en later (weer) te bezoeken (LEMAIRE, 1970).

Vlak na de eeuwwisseling zijn ongemeen grote aantallen prentbriefkaarten vervaardigd. Vooral in die delen van de provincie waar veel bezoekers kwamen zoals Maastricht met haar St.-Pietersberg en de omgeving van Valkenburg (m.n. het Geuldal), stonden de prentbriefkaartenmolens in de boekhandels, tabakswinkels en horeca-etablisementen vol met een ruime keuze aan "ansichten". Men kon ze voor een paar centen kopen, verzending kostte één cent en met een boodschap 2½ cent. De prentbriefkaart was in het begin van deze eeuw naast de brief — waarvan het schrijven veel meer tijd vergde en voor velen bovendien vaak een moeilijke zaak was — vrijwel het enige middel om elkaar over lange afstand iets mede te delen. Er werd van dit nieuwe, aantrekkelijke en goedkope communicatiemiddel dan ook veelvuldig gebruik gemaakt (vgl. BALK, 1977; KÜHN, 1981 en 1983).

Verzamelen toen en nu

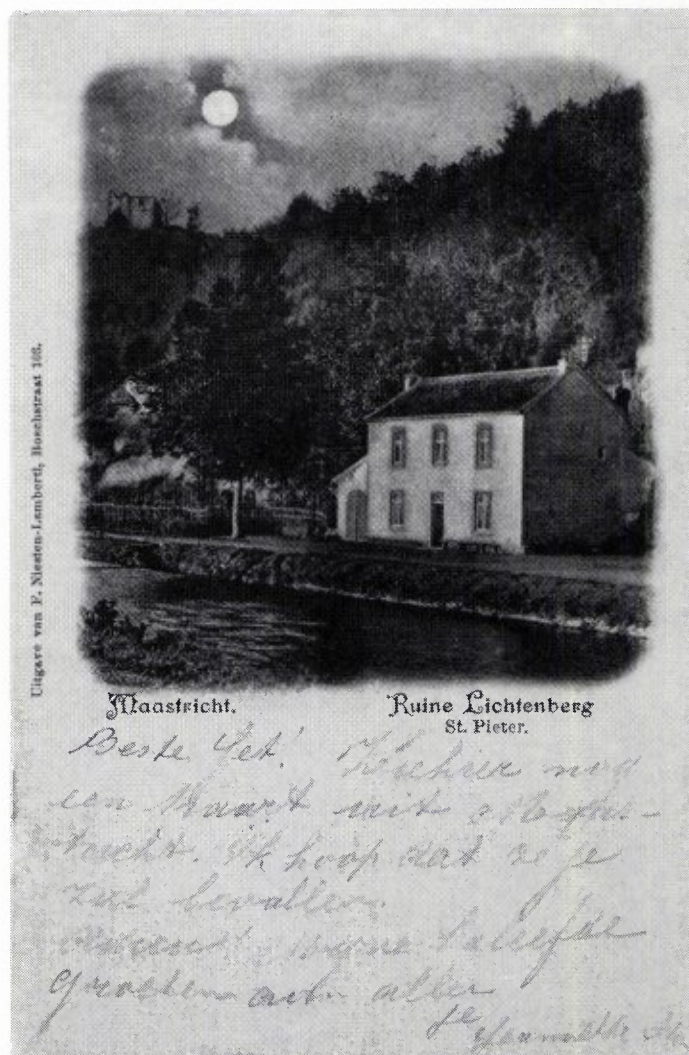
Juist in de beginjaren van deze eeuw waren reproductietechnieken ontwikkeld, die het mogelijk maakten vaak bijzonder fraaie/sfeervolle kaarten op de markt te brengen waaronder zelfs uitvoeringen in reliëf en daarnaast ook hele reeksen in kleur. Dit laatste was — in een tijd dat de kleurenfotografie nog moest worden uitgevonden — te danken aan de verbazingwekkende ontwikkeling van de chromolithografie kort na de eeuwwisseling waardoor het mogelijk werd zorgvuldig/natuurgetrouw ingekleurde zwartwit-foto's te reproduceren (zie o.a. BALK, 1977). Bovendien had ook de (zwartwit)fotografie in die periode een snelle ontwikkeling doorgemaakt. Het op de glazen

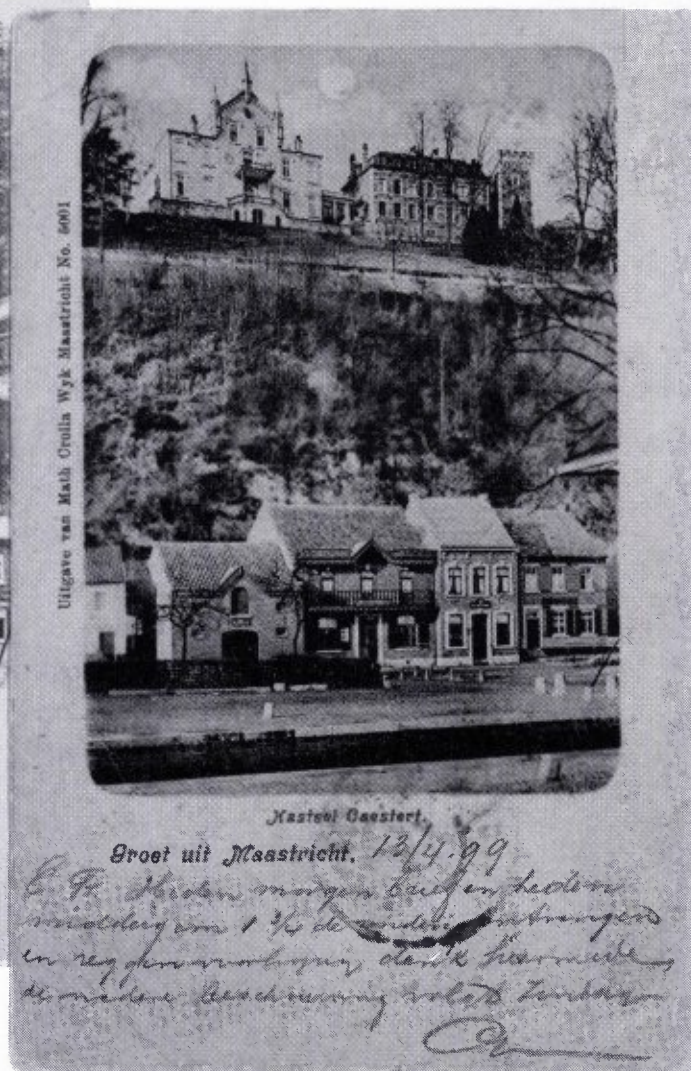
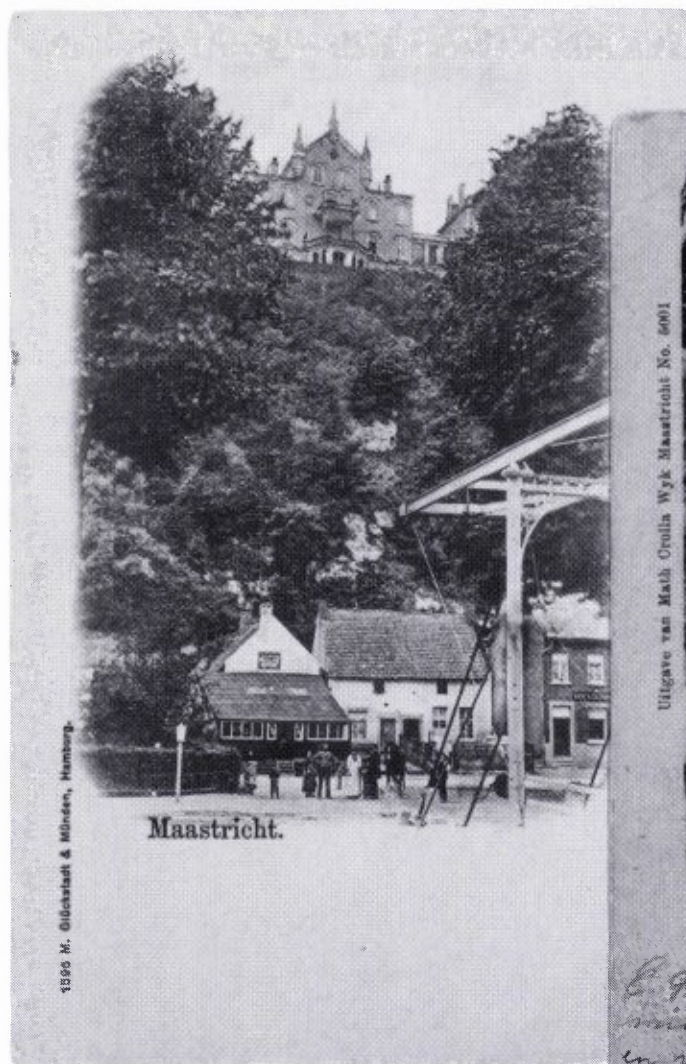
plaat vereeuwigde stads-, dorps- of landschapsbeeld werd door de drukkers met vaak bewonderenswaardig vakmanschap en deels nog via ambachtelijke werkwijze — later nooit meer geëvenaard door de gladde fotografische afdruktechnieken — omgezet in "ansichten". Deze produkten, waarin een sfeer was vastgelegd die aan de koele kleurenkaart van tegenwoordig vreemd is, werden na verloop van tijd zorgvuldig in speciaal voor dat doel in de handel gebrachte albums opgeborgen.

Het was in de eerste jaren van deze eeuw een ware rage om prentbriefkaarten te verzamelen, temeer daar dit een goed en goedkoop alternatief bood om in het bezit te komen van al dan niet in kleur uitgevoerde afbeeldingen van de bezochte plekken.

Slechts weinigen konden zich destijds immers de luxe van een eigen, laat staan hanteerbare camera permitteren. Men komt tussen de vele verzonden kaarten dan ook regelmatig exemplaren tegen die nooit verzonden zijn, die vermoedelijk zijn gekocht en meegenomen naar huis met als doel ze te bewaren.

Wij hebben thans veel te danken aan die verzamelvreugde in het eerste decennium van deze eeuw, want die heeft het mogelijk gemaakt dat latere verzamelaars, bij wie het eigenlijk vooral om de historisch-topografische waarde ging, omvangrijke collecties konden aanleggen toen de oude albums, door het nageslacht niet meer herkend om zijn sentimentele bindingen, uit elkaar vielen (vgl. BALK, 1977; KÜHN, 1981 en 1983).

Aan de hand van een verzameling oude prentbriefkaarten zal, verdeeld over een reeks korte bijdragen, het belang van de "ansicht" voor de topografie van het Zuid-Limburgse landschap rond de eeuwwisseling nader worden geïllustreerd. Een belangrijk deel zal gewijd zijn aan de "omstreken van Maastricht", meer in het bijzonder de St.-Pietersberg zoals deze zich in de eerste jaren van onze eeuw aan de toenmalige bezoeker/toerist toonde. In een later stadium zullen in deze reeks ook enkele andere karakteristieke plekken van het Zuid-Limburgse landschap rond 1900 aan bod komen. Bij de keuze van de afge-

beelde prentbriefkaarten wordt, met het oog op het natuurhistorisch karakter van dit maandblad, de nadruk gelegd op het landschap en — indien de "ansicht" zich hiertoe leent — de daarin aanwezige, karakteristieke plantengroei. De geselecteerde kaarten worden op ware grootte afgebeeld en steeds van een korte toelichting voorzien.

Literatuur

BALK, J.Th., 1977. Een groet uit Noord-Holland. Een prentbriefkaartenalbum uit het begin van onze eeuw. Meijer Pers, Amsterdam.

GRAATSMA, B.G., 1985. De flora van de Sint-Pietersberg: een grensgeval. Natuurhist. Maandbl. 74(4): 57-76.

KOREMAN, J.G.J., 1978a. Maastricht in oude ansichten. Europese Bibliotheek, Zaltbommel.

KOREMAN, J.G.J., 1978b. Maastricht in oude ansichten deel 2. Europese Bibliotheek, Zaltbommel.

KÜHN, G., 1981. Katalogus Prentbriefkaarten Nederland 1980-1981. Handleiding voor waardering van de prentbriefkaarten. N.R.P.

KÜHN, G., 1983. Katalogus Prentbriefkaarten Nederland 1982-1983. Handleiding voor waardering van de prentbriefkaarten. N.R.P.

LEMAIRE, T., 1970. Filosofie van het landschap. Ambo, Baarn.

VANHECKE, L., G. CHARLIER en L. VERELST, 1981. Landschappen in Vlaanderen, Vroeger en Nu. Van groene armoede naar grijze overvloed. Nationale Plantentuin van België, Meise.